

ESKİ ÇAĞ'DA İSTANBUL TOPOĞRAFYASI

OĞUZ TEKİN*

Sınırları, Topoğrafyası ve Stratejik Konumu

Günümüzde, bugünkü Yedikule'den başlayıp güney-kuzey doğrultusunda Haliç'e kadar uzanan alan, aynı zamanda Roma İmparatoru II. Theodosios (402-450) zamanında inşa edilmiş olan kara surunun içinde kalmaktadır. "Tarihî yarımada" (veya "suriçi") olarak adlandırılan bu alan, kabaca İstanbul'un Eski Çağ dönemini sınırlamaktadır. Bugün İstanbul'un ilçelerinden biri olan Kadıköy ise, Eski Çağ'da Khalkedon adını taşımakta olup ayrı bir koloni devletiydi. Gerek Byzantion gerekse Khalkedon, MÖ VII. yüzyıl ortalarında Orta Yunanistan'dan gelen Megaralılar tarafından kurulmuşlardı. Her iki kentin sınırları içinde onlara bağlı köyler (*komai*, hatta *katoikia*) bulunmaktaydı. Bunlardan bazılarının isimlerini biliyoruz. Adı en çok duyulan köy yerleşimlerine örnek olarak Byzantion sınırları içindeki Rhegion'u (Küçükçekmece) ve Khalkedon sınırları içindeki Hrisopolis'i (Üsküdar) gösterebiliriz. Günümüzde İstanbul'un ilçelerinden biri olan Selymbria (Silivri) da, Khalkedon gibi, ayrı bir koloni kentiydi. Bu kent daha ziyade, Klasik ve Hellenistik çağlarda önemini korumuş ama Roma İmparatorluğu döneminde gücünü ve önemini kaybetmişti; olasılıkla, giderek büyüyen ve güçlenen Byzantion'un gölgesinde hatta onun egemenliği altında varlığını sürdürmeye çalışmıştı.

Byzantion, Avrupa ve Asya'yı ayıran Bosporos'un (İstanbul Boğazı) Avrupa yakasında, bugünkü Topkapı Sarayı ve Ayasofya'nın kapladığı alan üzerinde kurulmuş bir koloni kentiydi. Sarayburnu (Bosporios Akra) ve hinterlandı Arkaik, Klasik ve Hellenistik çağlar, Byzantion'un çekirdeğini oluşturuyordu. O dönemlerde kent, batıda ancak bugünkü Beyazıt semtine kadar uzanmaktaydı ki yapılan araştırmalar kentin mezarlığının

(nekropol) buraya kadar yayıldığını göstermiştir. Byzantion, Roma İmparatorluğu döneminde büyümüş, Eminönü ve Fatih ilçelerinin bulunduğu alana ve daha fazlasına yayılmıştı. Byzantion'un, günümüz Theodosios Suru'na kadar yayılması IV. yüzyılda adının Byzantion'dan Constantinopolis'e çevrilerek Roma'nın yeni başkenti ilan edilmesinden sonra olmuştur. Bu nedenle, Roma İmparatorluk dönemi Byzantion kentinin Sirkeci ve Sultanahmet'ten başlayarak, batıya doğru, Çemberlitaş, Beyazıt, Laleli, Aksaray ve genelde Fatih ilçesinin doğuda kalan bazı semtlerini kapsadığını söyleyebiliriz. Nitekim Büyük Konstantinos tarafından inşa ettirilen (olasılıkla Yenikapı'dan başlayıp güney-kuzey yönünde Haliç'e kadar uzanan) sur da zaten bu alanı içine alıyordu. Bu durumda, "tarihî yarımada"nın nispeten doğu yarısı Byzantion'un iskân sahasını, batı yarısı ise Geç Roma İmparatorluğu dönemindeki, yani Konstantinopolis olarak varlığını sürdürmeye başladığı dönemdeki yayılımını göstermektedir.

Eski Çağ tarihçileri tarafından "Boğaz'ın kraliçesi" veya "Boğaz'ın incisi" olarak tanımlanan İstanbul'un (Byzantion), bu tanıma hak ettiğine ilişkin yeterli kanıt vardır. Ama hepsinden önemlisi konumudur; çünkü diğerleri ona bağlı olarak kente artı değer katmaktadır. Byzantion, Karadeniz (Pontos Eukseinos) ile Marmara Denizi'ni (Propontis) ayıran İstanbul Boğazı'nın (Bosporos), Trakya yakasında, Boğaz'ın Marmara Denizi'ne açılan güney ucunda yer almaktadır; bu mevkinin Boğaz'ın aynı zamanda en dar yeri olduğu Eski Çağ yazarlarımız da bilinmekteydi. Önceleri Boğaz'dan geçişler, yani Akdeniz-Ege-Karadeniz yolu önemliken, giderek Boğaz'ın bir yakasından öte yakasına, yani Trakya-Anadolu arasındaki geçişler de sıklaştınca, Byzantion'un Boğaz trafiğini kontrol altında tutabilen avantajlı ve stratejik konumu daha da önem kazanmıştır.

* İstanbul Üniversitesi

1- Sultanahmet kazılarında çıkarılan Herme. Yazıt: “İyi tanrı için / iyi talih için / güzel mevsim için / yağmurlu rüzgârlar için / bereketli yaz için / sonbahar için / kış için”. (II. yüzyıl sonu-III. yüzyıl başı) (İstanbul Arkeoloji Müzesi)

Polybios'a göre, Byzantion'un yeri, deniz açısından bakıldığında, güvenlik ve zenginlik bakımından dünyada bildiğimiz bütün kentlerden daha elverişlidir; fakat toprak açısından bakıldığında gerek güvenlik, gerekse zenginlik bakımından en dezavantajlı yerdir. Deniz bakımından avantajı, Pontos Eukseinos'un (Karadeniz) ağzını tamamen bloke ettiğinden, Byzantionluların rızası olmadan hiç kimsenin Boğaz'dan geçememesiyle ilişkilidir. Diğer bir deyişle, Byzantionlular, Karadeniz'den (Pontos) ithal edilen ya da Karadeniz'e ihraç edilen, günlük yaşamda gereksinim duyulan birçok ürünün ve malın giriş-çıkışını kontrol altında tutuyorlardı. Byzantion, Boğaz üzerinde yer almasına borçlu olduğu stratejik konumu itibarıyla, Karadeniz ile Ege dünyası arasındaki ticaretin kilit noktasıydı. Ancak bu stratejik mevki, dış saldırılara karşı yeterli değildi. Nitekim Polybios, kentin batıdan, yani Trakya'dan gelebilecek saldırılara açık olmasını dezavantaj olarak görmektedir.

Gerçekten de Byzantion, uzun yıllar Trakların ve Galatların saldırılarına maruz kalmıştır.

Bu kavimler, Byzantion topraklarını yağmalamış, ürünleri alıp kendi ülkelerine götürmüşlerdir. Byzantionlular bu saldırılardan korunmak için onlara haraç vermek zorunda kalmışlardır; yine de saldırılara engel olmak çok güçtür.

Byzantion'u stratejik açıdan önemli hâle getiren, sadece Boğaz üzerinde yer almasından kaynaklanan doğal konumu değildi. MÖ II. yüzyılda inşa edilmiş olan Roma yolu Via Egnatia da Geç Hellenistik dönemden itibaren Byzantion'u gerek ulaşım gerekse ticari açıdan daha da önemli hâle getirmiştir. Makedonya Eyaleti'nin *proconsulü* (valisi) G. Egnatius'un idaresinde inşasına başladığı için onun adıyla anılan bu yol, Adriyatik kıyısındaki Dyrrhacium'dan (bugün Durrës) başlayıp batı-doğu doğrultusunda Byzantion'a kadar ulaşıyordu. Yer yer farklılıklar olsa da ortalama 6 m genişliğindeki yolun uzunluğu 1,000 km'nin üzerindedir.

Byzantion'a en yakın kent, karşı kıyıda Khalkedon'du (Kadıköy). Eski Çağ yazarlarının verdiği bilgiye göre, MÖ VI. yüzyılın ortalarında bir tarihte ve Byzantion'dan daha önce kurulmuştu. MÖ V. yüzyılda yaşamış tarihçi Herodotos bu konuda şunları söylemektedir:

... Bu Megabazos, Hellespontoslulara her zaman hatırlayacakları bir söz bırakmıştır. Byzantion'da bulunduğu sırada, Khalkedonluların, kentlerini Byzantionlulardan 17 yıl önce kurmuş olduklarını öğrenince, Khalkedonluların o zamanlar kör olmaları gerektiğini söyledi; çünkü gözleri kör olmasaydı, ellerinin altında daha güzel bir yer varken pek de güzel olmayan bir yeri seçmezlerdi.

Aynı bilgi Amasyalı (Amaseia) coğrafyacı Strabon ile Romalı tarihçi Tacitus'un eserlerinde de (ykl. 56-ykl. 120) vardır. Khalkedon'un “körler ülkesi” olarak anılması Eski Çağ'da bilinen bir öyküydü. Herodotos, Strabon ve Tacitus'taki bu öyküler ile Eusebios'un verdiği tarihler, Byzantion'un Khalkedon'dan sonra kurulduğunu açıkça ifade etmektedir. Khalkedon tarihi, bazı farklılıklar taşısa da, genel hatları itibarıyla Byzantion tarihine paralel gitmektedir. Byzantion ve Khalkedon'un Romalıların Anadolu'da Asya Eyaleti'ni kurmasından sonra ve imparatorluk döneminde, genelde özgür kent statüsünde kaldıklarını biliyoruz.

Boğaz'daki Akıntı

İstanbul Boğazı'ndaki akıntı, Byzantion'un konumunu daha da elverişli ve avantajlı bir duruma getirmekteydi. Polybios'a göre, Boğaz'daki akıntı, gemilerin Byzantion'a

daha kolay ulaşmalarını sağlamakta ve burası gemiler için bir liman vazifesi görmektedir; keza Byzantion'dan Karadeniz ya da Çanakkale Boğazı yönüne gitmek de, Khalkedon'a göre çok daha kolay olmaktadır. Polybios, güney rüzgârı ile Hellespontos'tan (Çanakkale Boğazı) gelen gemilerin ya da meltem rüzgârı ile Karadeniz'den Çanakkale Boğazı'nda (Hellespontos) seyreden gemilerin Byzantion'dan Sestos ve Abydos arasındaki boğazın başlangıcına kadar, Avrupa kıyısı boyunca düz ve kolay bir rota izleyebildiklerini ve Byzantion'a dönüş rotasının da bu olduğunu belirtmektedir. Ona göre, Khalkedon'dan Asya kıyısı boyunca yapılacak yolculuk bunun tam tersidir; çünkü derin körfezin kıyısı izlenmek zorundadır ve Kyzikos'un (Erdek) bulunduğu burun oldukça uzak mesafededir. Hellespontos'tan Khalkedon'a gidişte de aynı zorluklar bulunduğunu vurgulayan Polybios, bütün bunların Byzantion'un deniz açısından niçin elverişli bir konumda olduğunu gösterdiğini söylemektedir. Boğaz'daki akıntının Byzantion için bir başka avantajı ise palamutların (*pelamides*) yönünü Khalkedon'dan Byzantion'a çevirmesidir.

Günümüzde yapılan modern oşinografik, hidrografik ve jeomorfolojik araştırmalar İstanbul Boğazı'nda iki yönlü akıntı yapısı bulunduğunu göstermiştir; bu yapı Eski Çağ yazarlarının farkında oldukları bir yapı değildi. Bir akıntı, Karadeniz'den Marmara Denizi yönüne doğruyken, diğer akıntı Marmara Denizi'nden Karadeniz'e doğrudur. Ancak, her iki akıntı da farklı seviyede hareket etmektedir. Karadeniz'den Marmara yönüne olan kuzey-güney akıntısı yüzeyden hareket ederken, Marmara'dan Karadeniz yönüne olan güney-kuzey akıntısı ise alttan hareket etmektedir. Karadeniz'den Marmara'ya ve oradan da Ege ve Akdeniz'e giden yüzey akıntısının esas nedeni, Karadeniz ile Marmara Denizi arasındaki seviye farkıdır; Karadeniz'in su seviyesi Marmara Denizi'nden 30-40 cm daha yüksektir (barotropik etki). İki deniz arasındaki seviye farkında en önemli etken, Akdeniz'e tatl su girişinin az olmasına karşın, Karadeniz'e yoğun bir tatl su girişinin olmasıdır. Boğaz'daki gemi seyrini ve balık avını etkileyen akıntının, Antik Çağ toplumlarının da dikkatini çekmiş olması ve Antik Çağ yazarlarının eserleriyle günümüze kadar ulaşması, onun Byzantion için de ne denli önemli olduğunu işaret etmektedir.

Kentin Adı ve Kuruluşu

Byzantion adının kökenine ilişkin etimolojik ve filolojik öneriler XIX. yüzyılın sonlarından itibaren yapılmıştır. Yaygın görüşün, Byzantion adının, kentin kurucusu (*oikistes-ktistes*) Byzas'tan türetildiğini; diğer bir deyişle

Byzas'ın, *eponymos*, yani "kente adını veren" anlamına geldiğini; Byzas ve Byzantion adlarının Trak ve Illyria kökenli olduğunu söylemek mümkündür. Ancak, Byzas'ın efsanevi mi yoksa gerçek bir kişilik mi olduğuna karar vermek güçtür. Kuruluşundan Büyük Konstantinos dönemine kadar (yani Arkaik, Klasik, Hellenistik ve Roma İmparatorluğu dönemleri) Byzantion olarak anılan kent, Büyük Konstantinos'tan Bizans Devleti'nin 1453'te Osmanlılar tarafından yıkılmasına kadar (yani Geç Roma İmparatorluğu'ndan Orta Çağ'ın sonuna kadar) Constantinopolis/Konstantinoupolis, Osmanlı döneminde Kostantiniyye ve yaklaşık 100 yıl İslambol; Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuyla beraber İstanbul olarak günümüze kadar yoğun bir iskâna sahne olmuştur. Ancak kentin adının İstanbul veya varyasyonları olarak anılması Bizans dönemine kadar gitmektedir. İstanbul adının, *stin polin* veya *eis ten polin* (şehre doğru) ifadesinden meydana geldiği düşünülmüştür.

Propontis (Marmara) bölgesindeki kolonilerin çoğunun Miletos ve Megara tarafından kurulduğunu biliyoruz. Byzantion da Orta Yunanistan'daki Dor kenti Megara'dan gelen kolonistlerce kurulmuştu. Fakat, olasılıkla, Megaralılara, başta Khalkedon ve Miletos olmak üzere, Argos, Korinthos ve Boiotia'dan gelen kolonistler de katılmışlardı. Megara ve kolonileri konusunda araştırma yapan Krister Hanell, ana kent Megara ile kolonisi Byzantion arasındaki bağları ortaya koymuştur.

MÖ V. yüzyıl tarihçisi Herodotos, (Pers komutanı Megabazos'un ağzından) Khalkedon'un Byzantion'dan 17 yıl önce kurulduğunu söylemektedir. III-IV. yüzyılda yaşamış olan Kaisareia (Filistin) Piskoposu Eusebios, Khalkedon'un kuruluş tarihini MÖ 685, Byzantion'un kuruluş tarihini de MÖ 659 olarak vermektedir. Fakat kuşkusuz bu tarihler kesin olmayabilir. Sonuç olarak, Byzantion'un MÖ VII. yüzyılın ortalarında bir tarihte, Khalkedon ve Selymbria'dan (Silivri) sonra kurulduğunu söyleyebiliriz.

I. yüzyılda yaşamış olan Romalı yazar Plinius, Byzantion'un yerinde daha önce Ligos adlı bir yerleşimin bulunduğunu söylemektedir. Plinius'un bu ifadesinden, Megaralıların Byzantion'u kurlmalarından (daha doğru bir ifadeyle kolonize etmelerinden) önce burada köy (*kome*) büyüklüğünde bir yerleşim yeri olduğu anlaşılmaktadır.

Kuruluş Efsaneleri

Yukarıda da değindiğimiz gibi, antik kaynaklar, Byzantion'u kuran Megaralıların başında kurucu olarak Byzas'ın olduğunu yazarlar; kentin adı da Trak kökenli

2- Çemberlitaş kazılarında bulunan III. yüzyıla ait bir lahit parçası. İlk kabartma bir süvariye, ikinci kabartma cenaze şölenini, üstü kavisli üçüncü kabartma ayakta ve cepheden gösterilmiş giyimli bir erkeği, son kabartma bir erkek ile bir çocuğu betimler (İstanbul Arkeoloji Müzesi)

olduğu iddia edilen Byzas'tan gelmektedir. Byzantion'un Byzas tarafından kuruluşu efsane şeklinde anlatılmakta olup birkaç versiyonu vardır. Antik kaynaklarda ve efsanelerde Byzas'ın kim olduğu konusunda şu bilgiler bulunmaktadır: (a) Yerel bir nimfe (su perisi) olan Semestra'nın oğlu olup Trak kralıdır. (b) Io'nun kızı Keroessa ile Poseidon'un oğludur. (c) Megaralıların lideridir.

En iyi bilinen yaygın efsane ikincisidir. Efsaneye göre, Argos Kralı Inakhos'un kızı olan Io, aynı zamanda Argos kentindeki Hera Tapınağı'nın rahibesidir. Bir gün tanrı Zeus, Io'yu görüp âşık olur. Kocası Zeus'un bir başkasına ilgi duyduğunu öğrenen Hera, kıskançlığa kapılarak Io'yu Zeus'tan ayırmanın yollarını arar. Zeus, Io'yu Hera'nın gazabından korumak için onu inek biçimine sokar. Fakat Hera, ineğin kendisine verilmesini ister; onu alır ve bin gözlü dev Argos'u başına nöbetçi olarak diker. Zeus da haberci tanrı Hermes'i göndererek devi büyületip öldürtür. İnek yani Io, devden kurtulmuştur ama Hera ona bu kez bir at sineğini musallat eder. Sinek ısırıldıkça inek kılığındaki Io'nun canı yanar; Trakya'dan İstanbul Boğazı'na gelir; Boğaz'ı geçerek Asya yakasında kıyıya çıkar. Boğaz'ın Asya yakasına geçtikten sonra Haliç'te vardığı yer, Haliç'in sonunda yer alan bugünkü Eyüp semtindedir. Io, Antik Çağ'da "Altın Boynuz" (Hrisokeras) olarak anılan Haliç'i geçtikten sonra bir kız çocuk dünyaya getirir; adını Keroessa koyar. Keroessa'nın deniz tanrısı Poseidon'dan Byzas adlı bir çocuğu olur. Byzia

adlı bir nimfe (su perisi) tarafından büyütülen Byzas, delikanlı çağına gelince, Byzantion kentini kuracaktır. Bu öyküden dolayı (inek formundaki Io'nun Boğaz'dan geçmesinden) İstanbul Boğazı'nın "İnek Geçidi" anlamına gelen "Bosporos" adını aldığı Antik Çağ'da bilinen bir anekdottur. Byzas'ın ve kolonistlerin, Byzantion kentini kurma kararı verdikleri yer, yukarıdaki efsanelere göre Haliç kıyısındaki bugünkü Sivritepe mevki (Semystra Sunağı'nın bulunduğu yer) olarak görünse de, yine efsane, kuruluş adresi olarak Topkapı Sarayı'nın yer aldığı Sarayburnu'nu işaret etmişti. Dionysios'un anlattığına göre, kentin kurulma kararı sırasında kesilen ve pişirilmekte olan kurbanın bir parçasını alevler arasından kapan bir karga, gökyüzüne doğru yükselerek uzaklaşmış; ancak karganın gittiği yönü yüksekçe bir tepeden izleyen bir çobanın yönlendirmesiyle, karganın, kurban eti parçasını Bosporos Burnu'na götürdüğü saptanmıştı. Bunun, tanrısal bir işaret olduğunu düşünen koloni kurucuları, kenti Bosporos Burnu'nda (Sarayburnu) kurmuşlardı. Byzantion'un Roma İmparatorluk dönemi sikkelerinin ön yüzünde, Byzas'ın miğferli ve sakallı büstü ile adı (BYZΑΣ) yer alır.

Ana Kent ve Kolonisi: Megara ile Köken İlişkisi

Orta Yunanistan'da bir Dor kenti olan Megara MÖ VII. yüzyılda Propontis bölgesinde dört koloni kurmuştu. Bu koloniler; Khalkedon, Astakos, Selymbria ve Byzantion'dur. Söz konusu kolonilerin ana kent ile

3- Adliye Sarayı kazılarında bulunan bir heykel parçası (IV-V. yüzyıllar)
(İstanbul Arkeoloji Müzesi)

özel isimler, takvim, din, festival, fyle sınıflaması ve kurumlar açısından benzerliği, onların Megara ile olan bağıny işaret eder. Genellikle bir koloni kurulduğu zaman kolonide, ilk başlarda ana kentteki siyasal-sosyal yapı sürdürülürdü; farklılıklar zaman içinde oluşurdu. Megara'da kutsanan tanrı ve tanrıçalar Byzantion'da da kutsanıyordu.

Megara bir Dor kenti olduğundan Dor alfabesi egemendi; Byzantion yazıtlarında da Dor lehçesinin kullanılmış olduğunu görüyoruz. Bunun en belirgin örnekleri, Halk Meclisi'nin kararlarında *demos* ve *boule* sözcüklerinin, *damos* ve *boula* şeklinde yazılmasıdır; mezar yazıtlarından tespit edilen şahıs isimlerinde de bunu görüyoruz. Aynı şekilde, Byzantion'da kutlanan bir festival olan "Bosporia" ile Byzantion takviminde özel bir ad olan *bosporeiosun* Megara kökenli olması, bu ilişkiyi gösterir. Gerçekten de Megara'ya özgü bazı isimlerin Byzantion takviminde ay adları olarak karşımıza çıkması, Byzantion'un Megara ile olan bağına kanıt teşkil etmektedir. Byzantion ile karşı kıyıda Khalkedon'da kullanılan takvimde benzer ay

adları arasında maksaneios, petageitnios, dionysios bulunmaktadır. Byzantion'da eksik olan ay adı, Khalkedon takviminden; Khalkedon'da eksik olan ay adı da Byzantion takviminden tamamlanabilmekte ve böylece on iki ayın adı saptanabilmektedir.

Byzantion, Orta Yunanistan'dan gelen Megaralılar tarafından kurulduğu (ya da kolonize edildiği) için, nüfusun temelini kuşkusuz Eski Yunanlar (Hellenler) oluşturuyordu ve bu nedenle konuşulan ve yazılan dil (alfabe) Eski Yunanca (Hellence), Megara bir Dor kenti olduğundan da Dor lehçesi hâkimdi; Byzantionlular da Dor lehçesini kullanıyorlardı.

Altın Boynuz ya da Haliç

Altın Boynuz, İstanbul ile Beyoğlu'nun bulunduğu platoları ayıran Haliç'e Eski Çağ'da verilmiş bir addır. Yukarıda sözünü ettiğimiz kentin en önemli doğal zenginliğini oluşturan palamut balıklarının en yoğun bulunduğu ve yakalandığı yer de Altın Boynuz (Hrisokeras/Chrysoceras) idi. Haliç'e boynuz dendiğini pek çok antik yazardan biliyoruz. Strabon, Haliç'i geyik boynuzuna benzetir. I. yüzyıl Latin yazarı Yaşlı Plinius ise Haliç'ten "Altın Boynuz" olarak söz ederek, niçin o şekilde adlandırıldığını da söyler:

... Marmara Denizi'ni Karadeniz'e bağlayan Trakya Boğazı'nda (İstanbul Boğazı), Avrupa ve Asya'yı ayıran Boğaz'ın en dar yerinde, Asya yakasındaki Khalkedon yakınında, dipten yüzeye doğru suyun arasından parıldayan şahane beyazlıkta bir kaya vardır. Palamutlar bu kayayı birdenbire karşılarında görünce her zaman ürkerler. Sürü hâlinde dosdoğru karşı taraftaki Byzantion burnuna (Haliç'e) yönelirler. Buranın "Altın Boynuz" olarak anılmasının nedeni de budur. Sonunda tümü Byzantion'da yakalanır.

Plinius, Haliç'e (Keras) Altın Boynuz denmesinin, bu körfezde kaynayan balıklardan dolayı olduğunu söylemektedir. Keza, Strabon da akıntının palamutları sürü hâlinde Haliç'e girmeye zorladığını ve dar bir alanda elle bile yakalandığını söylemektedir. Eski Çağ'ın, içi meyve dolu bereket boynuzu (*cornucopia*), Byzantion'da içi palamut dolu bereket boynuzuna dönüşmüştü. Altın ile anlatılmak istenen, palamut balıklarından başka bir şey değildir.

Kentteki Yapılar ve Surlar

Byzantion antik kenti modern iskânın altında kaldığından sürekli ve metodolojik bir arkeolojik kazının yapılması mümkün olmamıştır. Ancak XIX. yüzyılın ortalarından

itibaren, bilgi edinmek, anlamak ve ortaya çıkarmak amaçlı bazı küçük çaplı kazılar yapılmış olsa da, daha sonra (XX. yüzyılın başlarından itibaren) modern inşaat ve yol çalışmaları nedeniyle zarar görecekt alanlarda kurtarma kazısı nitelikli arkeolojik kazılar da yapılmıştır. Özellikle, Sultanahmet (Hipodrom, adliye binası, eski cezaevi kazıları), Çemberlitaş, Beyazıt, Saraçhane semtleriyle Yedikule'den Haliç'e uzanan surun belli kesimlerinde yürütülen kazılar ile Marmaray ve Metro projeleri kapsamında Sirkeci ve Yenikapı'da gerçekleştirilen kurtarma kazıları Byzantion'un tarihinin anlaşılmasına büyük katkı sağlamıştır.

Yukarıda adlarını saydığımız kazı çalışmalarına kısaca değinecek olursak; tarihî yarımada'daki en eski kazılardan biri 1855 yılında C. T. Newton tarafından gerçekleştirilen Sultanahmet'teki Hipodrom'da yer alan Burmalı Sütun (Yılanlı Sütun) kazısıdır.

British Academy adına S. Casson ve D. Talbot Rice başkanlığında Sultanahmet'teki Hipodrom'da yürütülen kazılar ise 1927 yılında başladı ve iki yıl sürdü. Çoğu Bizans dönemine ilişkin olmasına rağmen, Roma İmparatorluk dönemine tarihlenen buluntuların da ele geçmesi nedeniyle önemlidir.

İstanbul'daki kazı çalışmalarının en önemlilerinden biri, 1946-1952 yılları arasında İstanbul Üniversitesi'nin Fen ve Edebiyat Fakültesi (Beyazıt) binalarının temel kazıları sırasında gerçekleştirilmiş olup bu kazılar sırasında antik Byzantion mezarlığına ait çok miktarda buluntuya rastlanılmıştır. Gerek bu kazılarda gerekse İstanbul'un diğer semtlerinde ele geçen mezar stelleri, Nezih Fıratlı tarafından yayımlanmıştır. Ayrıca, erken dönemlere ait İstanbul'daki kazı çalışmalarının raporları 1930'lu yıllardan itibaren *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yıllığı* ciltlerinde (ve kısmen *TTK Belleten*'in ilgili ciltlerinde) de yayımlanmıştır.

Yedikule'den Haliç'e, güney-kuzey yönünde uzanan ve II. Theodosios dönemine tarihlenen sur boyunca, belli yerlerde yapılan kazılarda da Roma İmparatorluk dönemi Byzantion ve Konstantinopolis'ine ilişkin buluntulara rastlanılmıştır.

1964-1969 yılları arasında R. M. Harrison başkanlığında Saraçhane'de Aziz Polyuktos Kilisesi'nde yapılan arkeolojik kazılar, gerçekte bir Bizans eserine yönelik olsa da, belli miktarda Roma İmparatorluk dönemi eseri de ele geçmiştir.

Son yıllardaki en büyük kurtarma kazısı ise dünyanın sayılı ulaşım projelerinden biri olarak 2004 yılı başından itibaren Marmaray ve Metro kazıları kapsamında Sirkeci ve Yenikapı'da yürütülen kazılardır.

4- Saraçhane kazılarında bulunan boğa başlı büyük konsol (V-VI. yüzyıllar) (İstanbul Arkeoloji Müzesi)

Kalıntı ve buluntuların çoğu Bizans dönemine ait olsa da, Roma İmparatorluk döneminin de temsil edildiği bulgular nedeniyle dikkate değerdir.

Byzantion, kuruluşundan itibaren sürekli yerleşim görmüş ve gelişmiştir. Kentin Bizans öncesi yapılarını ortaya çıkarmaya yönelik arkeolojik kazı çalışmaları yapmak oldukça güçtür, hatta bazen imkânsızdır. Bizans dönemi yapıları kısmen ayakta ve kazı çalışmaları için elverişli durumdadır. Eski Çağ (Hellenistik ve Roma İmparatorluk dönemi) yapıları ise toprak altındadır ve iskâna maruz kaldıklarından buralarda kazı yapmak hemen hemen imkânsızdır. Ancak, antik kaynaklardan (özellikle Orta Çağ kaynakları) Eski Çağ Byzantion'undaki yapılar hakkında bilgi edinebilmekteyiz.

Byzantion'un ilk çekirdeğini oluşturan yer bugün Topkapı Sarayı ve Ayasofya'nın bulunduğu alandır. Topkapı Sarayı'nın bulunduğu yer (Sarayburnu: Bosporios Akra), kentin akropolisidir. Akropolis ve civarında Athena Ekbasia, Poseidon, Zeus, Apollon, Artemis ve

Afrodit tapınakları yer alıyordu. Herodotos, Artemis Orthosia ve Dionysos tapınaklarından da söz etmektedir. Diğer tapınaklar arasında, Hekate, Rhea ve Tykhe'ye ait tapınakları sayabiliriz. Sarayburnu'nun ucunda Poseidon Tapınağı ile Ge Anesidora ve Kore'nin temenosu bulunuyordu. Eski Çağ yazarları Haliç boyunca çeşitli kutsal alanların ve sunakların yer aldığını da bildirirler.

Byzantionlu Dionysios ve Hesykhios, kentteki gymnasionlardan ve sarnıçlardan söz etmektedirler. Keza Byzantionlu Dionysios ve Cassius Dio, kentin limanlarından da bahsetmektedirler. Limanlar zincirlerle kapatılmıştı ve dalgakıran mevcuttu. Adı bilinenler Prosforion ve Neorion limanlarıdır. IV. yüzyılda ise biri Kadırğa, öteki Yenikapı'da olmak üzere iki yeni liman inşa edilmiştir. Bu limanlardan Theodosios Limanı son yıllarda Yenikapı'da Marmaray ve Metro inşaatı kurtarma kazıları sırasında ortaya çıkarılmış olup son yüzyılın en büyük keşiflerinden biridir. Ksenofon ve Zosimos'un eserlerinde, dört sütunlu galeri ile çevrili bir agoradan da söz edilmektedir. Malalas bu agoranın içinde Güneş Tanrısı Helios'un heykelinin bulunduğunu söylemektedir. Yine Ksenofon, Thrakion olarak adlandırılan büyük bir meydan olduğunu da bildirmektedir. Thrakion'un kuzeyinde ise Hesykhios'un sözünü ettiği Strategion adı verilen, üst düzey devlet yöneticilerinin oturduğu bir alan vardı.

Roma İmparatorluk döneminde kent, Sarayburnu ile sınırlı kalmayıp daha da genişlemiştir. İmparator Hadrianus döneminde (117-138) bir su kemerinin inşasına başlandığını biliyoruz. Bu arada Hipodrom'un da inşasına başlanmış, ancak bu yapı, Konstantinos zamanında bitirilmiştir. Kentte Septimius Severus döneminde inşa edilmiş bir tiyatro da vardı. Kaynaklar, Severus'un, Zeuksippos Hamamı'nı inşa ettirdiğini de bildirmektedir. En önemli hamam yapısı ise Roma öncesi dönemde inşa edilmiş olan Strategion yakınındaki Akhilleus Hamamı idi. Fakat bu yapılardan günümüze hemen hiçbir şey kalmamıştır.

Byzantion olasılıkla en erken dönemlerden beri surla çevrilmişti; ancak bu surlardan da günümüze hiçbir iz ulaşmamıştır. En erken sur hakkında hemen hiçbir şey bilinmemektedir. Büyük Konstantinos zamanında batıdaki kara suru olasılıkla Yenikapı'dan Haliç'e doğru uzanıyordu. Bugün kısmen ayakta olan surlar ise Yedikule'den Haliç'e uzanan ve II. Theodosios zamanında inşa edilmiş olan surlardır.

Pausanias, Cassius Dio, Byzantionlu Dionysios, Kodinos ve Herodianus bu surlardan söz etmektedir. Miletoslu Hesykhios, surların Poseidon ve Apollon'un yardımıyla kentin kurucusu Byzas tarafından inşa

edildiğini söylemektedir. Pausanias, Byzantion'u iyi tahkim edilmiş bir kent olarak tanımlamaktadır. Cassius Dio, Byzantionluların surlarının çok güçlü olduğunu, siperliklerin iri kare taş bloklardan inşa edilerek tunc levhalarla birbirine tutturulduğunu, üstü kapalı bir seyirdim yolunun bulunduğunu ve düzensiz aralıklarla yerleştirilmiş çok sayıda kulesi olduğunu anlatmaktadır. Dio, surların kara tarafındakilerin yüksek, deniz tarafındakilerin ise Boğaz'ın hemen dibinde kayaların üstüne inşa edilmiş olduklarından alçak olduğuna da dikkati çekmektedir. Yine Dio'nun eserinde bu surların üzerine konuşlandırılmış savunma silahlarından söz edilmektedir ki bu gerçekten çok ilginç ve önemli bir konudur. Yaklaşan düşmana bazı makinelerle iri taşlar ve mızraklar fırlatıyorlardı. Bizans İmparatoru Iustinianos'un (527-565) döneminde yaşamış olan Byzantionlu Dionysios, kenti çevreleyen sur duvarının uzunluğunun 35 stadion (yaklaşık 6,5 km) olduğunu, bunun 5 stadionluk kısmının (yaklaşık 1 km) kara tarafında bulunduğunu söylemektedir. Sur üzerinde 27 kule bulunmaktaydı. Dio, Trakya Geçidi'nden denize doğru uzanan yedi kulenin akustik düzeninin mükemmel olduğunu, bunlardan birinden bağrıldığında, sesin sırayla yedinci kuleye değin yankı yaparak gittiğini aktarmaktadır. Kodinos ise Byzantion'u çeviren sur duvarının güzergâhını vermektedir.

İmparator I. Konstantinos (306-337), Byzantion'u Roma'nın yeni başkenti olarak seçtikten sonra, burada imar faaliyetlerinde bulunmuş, kenti anıtlarla donatmıştır. Bugünkü Çemberlitaş'ta yaptırdığı ve kendi adını taşıyan forumda, üzerinde kendi heykeli olan porfirden bir anıt diktirmiştir. Daha Bizans döneminde tahrip olan anıt, çok sonraları etrafı demir çemberlerle sağlamlaştırılarak günümüze kadar yalnızca sütun hâlinde gelmiştir.

I. Konstantinos, bugünkü Sultanahmet Meydanı ile Marmara Denizi kıyısı arasında kalan alanda Büyük Saray'ın (Palatium Magnum) inşasını başlatmış; Hipodrom'un inşasını da tamamlamıştır. Hipodrom'da yer alan anıtlar arasında, Hellenlerin (müttefiklerin) Perslere karşı kazandıkları Plataia zaferinden (MÖ 479/478) sonra şükran ifadesi olarak Delfoi'deki (Delfi) Apollon Tapınağı'na armağan ettikleri birbirine sarılmış üç yılan başı üzerinde duran kazan da vardır. Bu anıt kazan bugün, "Burmali Sütun" olarak bilinmektedir. Yılanların, Plataia Savaşı'nda kahramanların yardımına bir ima olduğu düşünülmektedir. Eser üzerinde ayrıca, savaşta yararlılık gösteren ve ölen müttefiklerin isimleri yazılıdır. Eserin Delfoi'den Konstantinopolis'e Hipodrom'un inşasından

kısa süre sonra getirilmiş olduğu varsayılmaktadır. Eser, bir süre için çeşme işlevi de görmüştür.

KAYNAKLAR

- Arslan, M., *İstanbul'un Antikçağ Tarihi: Klasik ve Hellenistik Dönemler*, İstanbul 2010.
- Engelmann, H. ve D. Knibbe, "Das Zollgesetz der Provinz Asia", *Epigraphica Anatolica*, 1989, sy. 14, s. 1-206.
- Erzen, A., "İstanbul Şehrinin Kuruluşu ve İsimleri", *TTK Belleten*, 1954, c. 18, sy. 70, s. 151-158.
- Eyice, S., "Tarih İçinde İstanbul ve Şehrin Gelişmesi", *Atatürk Konferansları VII: 1975*, Ankara 1980, s. 89-162.
- Eyice, S., "Tarih'te Haliç", *Haliç Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul 1976, s. 263-307.
- Eyice, S., "İlk Kuruluşta Türk Devrinin Başlarına İstanbul", *İstanbul Armağanı: Fetih ve Fatih*, haz. M. Armağan, İstanbul 1995, c. 1, s. 11-35.
- Fıratlı, N., "Byzantion Nekropolü ve Son Buluntuları", *V. Türk Tarih Kongresi: Bildiriler*, Ankara 1960, s. 194-200.
- Fıratlı, N., *Les stèles funéraires de byzance gréco-romaine (avec l'édition et l'index commenté des Epitaphes par Louis Robert)*, Paris 1964.
- Fıratlı, N., "İstanbul'un Yunan ve Roma Mezar Stelleri", *TTK Belleten*, 1965, c. 29, sy. 114, s. 263-323.
- Fıratlı, N., "New Discoveries Concerning the First Settlement of Ancient Istanbul-Byzantion", *Proceedings of the 10th International Congress of Classical Archaeology*, ed. Ekrem Akurgal, Ankara 1978, c. 1, s. 265-574.
- Gabrielsen, V. ve J. Lund (ed.), *The Black Sea in Antiquity: Regional and Interregional Economic Exchanges*, Aarhus 2007.
- Gabrielsen, V., "Trade and Tribute: Byzantion and the Black Sea Straits", *The Black Sea in Antiquity: Regional and Interregional Economic Exchanges*, ed. V. Gabrielsen ve J. Lund, Aarhus, 2007, s. 287-324.
- Georgacas, D.J., "The Names of Constantinople", *Transactions and Proceedings of the American Philological Association*, 1947, sy. 78, s. 347-367.
- Hanell, K., *Megarische Studien*, Lund 1934.
- Harrison, R.M., *Excavations at Saraçhane in Istanbul*, II c., Princeton 1986-92.
- Isaac, B., *The Greek Settlements in Thrace Until the Macedonian Conquest*, Leiden 1986.
- Karagöz, Ş., "İstanbul'un Hellenistik ve Roma Dönemlerine Ait Mezar Stellerine İlişkin Yeni Buluntular. Antik Byzantion Nekropol Buluntularında Yeni Belgeler", *XI. Türk Tarih Kongresi, Bildiriler*, Ankara 1994, s. 2699-2706.
- Kretschmer, P., "Βυζαντιῶν", *Eis nemen Spyr. Lamprou*, Atina 1933, s. 217 vd.
- Kretschmer, P., "Literaturberichte: Griechische (für das Jahr 1935)", *Glotta*, 1939, c. 27, s. 1-40.
- Kretschmer, P., "Die Hypachaer", *Glotta*, 1933, c. 21, s. 213-257.
- Kuban, D., "Bizantion", *DBİst.A*, II, 258-259.
- Kuban, D., *İstanbul. Bir Kent Tarihi*, İstanbul 1996.
- MacDonald, W.L., "Byzantion", *The Princeton Encyclopedia of Classical Sites*, ed. R. Stillwell, New Jersey 1976, s. 177-179.
- Malkin, I. ve N. Schmuely, "Niçin Khalkedon (Kadıköy) Bizans'tan Önce Kuruldu?", çev. N. Narlı, *Toplumsal Tarih*, 1994, sy. 10, s. 14-20.
- Meriçboylu, Y. A., "Tarih Öncesi Çağlardan Osmanlı Devrine Kadar İstanbul'un Tarihsel Gelişimi ve Bizans'ın Temel Yapıları", *İstanbul İçin Şehrengiz*, İstanbul 1991, s. 9-55.
- Merle, H., *Die Geschichte der Städte Byzantion und Kalchedon von ihrer Gründung bis zum Eingreifen der Römer in die Verhältnisse des Ostens*, Kiel 1916.
- Mørkholm, O., *Erken Hellenistik Çağ Sikkeleri*, çev. O. Tekin, İstanbul 2000.
- Müller, C. (ed.), *Fragmenta Historicum Graecorum*, Paris 1885.
- Müller-Wiener, W., *Bildlexikon zur Topographie Istanbuls*, Tübingen 1977.
- Newskaja, W.P., *Byzans in der klassischen und hellenistischen Epoche*, Koehler/Amelang, Leipzig 1955.
- Oberhammer, E. - J. Miller - W. Kubitschek, "Byzantion", *Real-Enzyklopädie d. Classischen Altertumswissenschaft*, Stuttgart 1899, III, 1116-1158.
- Özbayoğlu, E., "Eyüp", *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Eyüp Sultan Sempozyumu VI: Tebliğler*, İstanbul 2003, s. 106-111.
- Robert, L., "Dédicaces et reliefs votifs: 5. Stele de Byzance", *Hellenica*, 1955, c. 10, s. 17-24.
- Robert, L., "Dédicaces et reliefs votifs: 6. Dédicaces aux divinités égyptiennes", *Hellenica*, 1955, c. 10, s. 24-28.
- Robert, L., "Dédicaces et reliefs votifs: 9. Reliefs votifs de Derkoz", *Hellenica*, 1955, c. 10, s. 38-46.
- Rostovtzeff, M., *The Social and Economic History of the Hellenistic World*, III c., Oxford 1941.
- Russo, I., "Intorno al nome di Bisanzio", *Atti del V congresso internazionale di studi bizantini: Roma, 20-26 settembre 1936*, Roma 1939.
- Schönert-Geiss, E., *Die Münzprägung von Byzantion, Teil I: Autonome Zeit*, Berlin 1970; *a.e., Teil II: Kaiserzeit*, Amsterdam 1972.
- Svoronos, I.N., *Eph. Arch.*, 1889, c. 3, s. 75 vd.
- Tekin, O., "Byzantion'un Palamutları ve Altın Boynuz", *TT*, 1995, c. 23, sy. 135, s. 43-46.
- Tekin, O., "Başlangıçtan Bizans İmparatorluğu'nun Sonuna Kadar Byzantion / Constantinopolis'te Sikke Basımı", *Dünya Kenti İstanbul*, ed. A. Batur, İstanbul 1996, s. 60-67.
- Tekin, O., "Eskiçağ'da İstanbul: Byzantion", *Dünya Kenti İstanbul*, ed. A. Batur, İstanbul 1996, s. 102-107.
- Tekin, O., *Eskiçağ'da İstanbul*, İstanbul 1996.
- Tekin, O., "Altın Boynuz ve İstanbul'un Palamutları", *İstanbul*, 2000, sy. 32, s. 92-94.
- Tekin, O., *Tarih Boyunca İstanbul'da Sikke Darbı ve Sikkeler*, İstanbul 2013.
- Tomaschek, W., *Die alten Thraker: Eine ethnologische Untersuchung*, II c., Wien 1893-94 (yeni baskı 1980).
- Voutiras, E., "Grabstele eines paidagogos aus Byzans", *Epigraphica Anatolica*, 1998, sy. 30, s. 145-147.